

teixa data, s. v. *xiot*; i altre de ben curiós, amb la dramàtica crida: «aturats! la gramàsia que m'avets panada!, als layres!, als layres!», s. v. *ladre*; també «per negú altre parent ni per altre hom --- no se'n vesta negun de dol, sal ['salvant'] que puga portar gramàsia 8 dies» (RLR VIII, 53); des de llavors l'*InuLC* cita altres 33 casos d'aquesta variant fins a 1430; alternant amb ella, fins a la mateixa data també n'hi ha una desena de *gramayla/grama(l)la* en l'*InuLC*. Des de llavors s'imposa, allà i tot, la forma comuna *gramalla*; i l'*InuLC* en dona encara set o vuit més d'aquesta, fins a 1451. De tota manera la variant *gramàsia* no és exclusiva del Rosselló ni comença amb el cas de 1303, car en un doc. (que crec ribagorçà) ja la trobem el 1271: «capa aguadera de panno de Xaló --- una gramàsia de Xaló aguadera ---» (BABL VII, 235); i «unam gramassiam de xamelloto lividam, de sindone croceo foltratam» en un doc. mallorquí de 1388 (BSAL XI, 31).

No crec que la variant *gramaya* que ja hem vist en Desclot, la puguem pendre com un cas de «yeisme» primerenc: més aviat es deu haver de relacionar amb el *gramàsia*, que hem vist; i el «yeisme» fóra estrany en Desclot, i ho fóra tant o més de retrobar *gramaya* en documents posteriors, però encara del S. XIII o XIV, i que vénen de procedències on ni avui no hi ha y per yl.

En efecte apareix en un doc. de Templers de 1294 (MiretS., *TemplH.*, 363); també, i allí molt repetida, en un text de la Seu d'Urgell (veg. el context s. v. *VORA*), datat, amb precisió, de l'any 1400 (BABL VI, 474); i ja en un inv. de 1352 p. p. Rubió i Lluch en el *Diplomatari de l'Orient Cat.* (p. 279; cert que en un de la mateixa data hi apareix amb la grafia *gramala*, p. 277); i amb transposició pretònica de la r: «unes vestedures, ço és una *garmaya* de blau scur e caparó e cotardia», S. XIV (*Catalana II*, 142). Encara més «despaïsat» queda aquest suposat «yeisme», quan trobem el mot cat., manllevat, en fonts de llengua castellana: «una piel de hombre --- una *gramaya* de panyo negro; dos mantones» en un inv. aragonès de 1403 (BRAE IV, 523), i assegurat per la rima en Juan de Mena: «*gramaya*» consonant amb *aya*, *caya* i *çumaya* (*Obras del Marqués de Santillana*, p. p. Am. de los Ríos, p. 265). En fi en el diminutiu *gramayó* en textos valencians o segarrencs com els de StaColQ. i del BSCC, de 1412 i 1443, adduïts per *AlcM*, i en tres inventaris vigatans de 1409, 1410 i 1423 que aporta el *DAG*.

Que el castellà va rebre el mot manllevat de nosaltres és evident: allà és d'aparició tardana, i quasi només en textos aragonesos, com el que ja hem vist, i els més antics en castellà són també aragonesos, de 1397 i 1406 (BRAE IV, 219; III, 361). Ho corroboren els més autoritzats i explícits testimonis: «es una ropa rozagante [altre catalanisme], de grana o terciopelo carmesí, con ciertas insignias de oro, la qual en la Corona de Aragón traen los Justicias y Cabezas de las Repúblicas ---», Covarrubias; «en el Reino de Aragón», *DAut.* (el nom de Catalunya era tabú en l'*Acad. Felipeca*). Altrament era un fet conegut generalment

a tot Europa: Du Cange la refereix als «Barcinonenses et Catalani» («Castellani» d'alguna ed. és err. tip.). No hi ha notícia que aquest mot ni forma semblant hagin existit en llengua d'oc ni en francès.

En canvi en italià *gramaglia* és mot freqüent en els Ss. XVIII, XVII i segona meitat del XVI. La documentació més antiga, segons Zaccaria, correspondria a Giovanni della Casa, c. 1540, i en aquell temps designa simplement una «veste o abito solenne e pomposo», i sols en el S. XVII esdevindria un 'vestit de dol' («abito lugubre»). La primera documentació es refereix a allò, i a l'ambaixador d'Urbino prop de la Signoria; Zaccaria el dona també com a hispanisme provenient de «Barcelona i reialme d'Aragó», per més que, entre els testimonis italians que n'addueix, alguns semblen ser de coses verament italianes. Tot això sembla indicar que el significat 'vestit de dol' sigui secundari i degut en italià a la influència del mot *gramo* 'afligit', que és italià de procedència germànica, i també existeix a França i fins en occità antic (REW, 3834; Gammillscheg, *Rom. G.* I, 226), però ha estat sempre radicalment estrany al català i a les altres llengües hispàniques. També Ang. Prati, que el documenta en italià ja des de 1486, i com a vestidura pomposa, admet que és d'origen hispànic, i d'etimologia desconeguda. El diccionari bilingüe castellà-italià de Franciosini (1620) el dona com a castellà (transcrivint l'explicació de Covarrubias). No se'ns en va tot el dubte, car d'altra banda el bilingüe de C. de las Casas (anterior a Franciosini, a. 1570) ja tradueix l'it. *gramaglia* per cast. *luto*, *gramagliarsi* «enlutarse» i *gramagliato* «enlutado»; en català mateix ja hem vist la connexió amb el dol en una data tan antiga com 1308, i això és el que OPou dona amb preferència: «MORT Y SEPULTURA --- los fosers --- les *gramalles* de dol: toga pulla, vestis pulla; endolats ---» (*ThPu.*, 242, i de nou, p. 315).

Ara bé, si el mot fos originari d'Itàlia tindriem una etimologia en el citat adjectiu *gramo*, però si és provenient del català això és impossible, i el fet és que la nostra documentació és més antiga i sembla que sempre restarà molt més copiosa que tota la que es pugui trobar a Itàlia. En definitiva, resta lícit, encara, el dubte sobre si és italianisme en català o catalanisme a Itàlia. Però no perdem de vista la poderosa influència nostra en la Roma dels Borge i en l'Este i la Ferrara dels Ss. XV-XVI.

Les altres etimologies que s'han indicat no tenen defensa. En tot cas és insostenible la proposada per Diez (i REW, 1668), de considerar-lo variant del cat. i oc. *capmall*, -lh 'part de la cota de malla que cobreix el cap', menys per les dificultats fonètiques que hi veu *AlcM* que per l'absoluta i evident incongruència semàntica: si hi pensà Diez és perquè creia que *gramalla* significava 'cota de malla', segons una indicació errònia del *DACEsp.*, sense altra base que un malentès (veg. el que dic en el *DCEC*). Amb *GARNATXA* no hi pot haver cap relació vista l'etimologia d'aquest. Covarrubias suggerí també alguns disbarats indignes de discussió.

Però una de les seves idees és raonable, i aquí